

یادداشت‌هایی در زمینه مسائل اقتصادی و اجتماعی ربع قرن اخیر

پنجم شهریور ۱۳۲۰ مرحوم محمد علی فروغی به فرمان اعلیحضرت رضاشاه کبیر دولت خود را به مجلس معرفی نمود. آقای گلشائیان (عباسقلی) به سمت کفالت وزارت دارائی و آقای وثیقی به سمت کفالت وزارت بازرگانی معین شدند.

اوضاع اقتصادی جهان از سال ۱۳۱۸ که جنگ اروپا آغاز گردید از مدار عادی منحرف شد و در سال ۱۹ به هر اندازه که دایره جنگ در خشکی و دریا وسعت پیدا کرد اثرات آن بر اختلال امور اقتصادی کشورها بیشتر افزود. بطوری که از مقدار بسیاری از کالاها که سالها مورد دادوستد کشورهای جهان بود کاسته شد و از طرفی به‌بهای آنچه ساخته می‌شد افزوده و خرید و فروشها منوط بشرایط خاص گردید و گذشته از ترقی فاحش میزان کرایه و بیمه عبور از بسیاری از راهها، خشکی و دریا دچار مشکلاتی شد که امکان دادوستد با بعضی از کشورها منتفی گشت و تسویه مقدار عمده‌ای از معاملات بین کشورها معلق و بلا تکلیف ماند. با مجموع این احوال وضع مقررات تازه و اتخاذ سیاست بازرسی امور اقتصادی در کلیه کشورها کم و بیش شدت یافت و هر یک برای منافع خود سیاست ارشاد اقتصادی را تقویت کردند.

وضع اقتصادی کشور ایران در اثر ثبات دولت‌ها و امنیت عجیبی که تا روز آخر سلطنت اعلیحضرت فقید موجود بود نهایت منظم بود. روابط بازرگانی کشور با عموم کشورهای جهان محفوظ یا در صورت لزوم با پاره‌ای از کشورها توسعه داده شد و در سایه پیش‌بینی‌ها و چاره‌جویی‌ها و اقدامات به‌موقع رشته صادرات و واردات کشور قطع نگردید بلکه افزوده شد.

چنانچه در سال ۱۳۱۹ جمع بازرگانی خارجی کشور از حیث مقدار به ۵۲۶ هزار تن و از حیث ارزش به ۱۷۹۲ میلیون ریال بالغ گردید. با توجه به اینکه نسبت به سال ۱۳۱۸ برابر ۲۶۸ هزار تن از حیث وزن و ۴۶۹ درصد و از حیث ارزش برابر با ۳۷۴ میلیون ریال و ۲۶۴ درصد افزایش یافته است.

رسیده‌های کشور در سال ۱۳۱۹ بالغ بر ۳۱۷۴ هزار تن یا ۸۶۴ میلیون ریال نسبت به سال پیش از حیث مقدار ۱۱۸۵ هزار تن و یا ۵۹۵ درصد از حیث ارزش

۲۵۳ میلیون ریال و یا ۴۱٫۳ درصد ترقی یافت .

در سال ۱۳۱۹ فرستاده‌های کشور ۲۰۸۰۶ هزار تن که ارزش آن ۹۲۵٫۴۲ میلیون ریال بود نسبت به سال پیش ۴۹۹ هزار تن و یا ۳۱۴٫۴ درصد افزایش داشته است و حال اینکه افزایش بهای آنها ۱۲۱٫۵ میلیون ریال و یا ۱۵٫۱ درصد بوده است . هزینه زندگانی طبق آمار بانک ملی در سال ۱۳۱۹ از رقم ۱۴۹٫۷ به ۱۸۲٫۵ رسید یعنی ۲۱ درصد بالا رفته بود .

بودجه سال ۱۹ کشور از حیث درآمد ۳۰،۰۰۹،۴۳۹،۹۹۷ ریال

از حیث هزینه ۳۰،۲۱۰،۹۷۳،۰۲۷ ریال

بودجه سال ۲۰ کشور از حیث درآمد ۳۰،۶۱۳،۷۶۸،۷۱۸ ریال

از حیث هزینه ۴۰،۳۲۳،۹۱۱،۶۷۶ ریال

در سال ۱۹ ارقام قابل ملاحظه برای پیشرفت امور اقتصادی کشور در بودجه پیش‌بینی گردیده بود که به‌موقع اجرا گذاشته شده کارخانه‌های داخلی ماشین‌آلات خود را تکمیل و محصولات خود را بالا بردند صنایع ریسندگی و نخ‌تایی و کارخانجات قند توسعه یافت .

با ورود قوای منفقین به کشور وحشت و اضطراب غربی حکمفرما بود . داکین و بازار اغلب بسته و تجار از ترس و وحشت از خانه خارج نمی‌شدند . نان پیدا نمی‌شد و ادزاق عمومی و قند و شکر نایاب گردید .

روز شنبه ۲۲ شهریور از طرف وزارت دارائی درباره ارزانی‌بهای نان يك آگهی به این شرح منتشر گردید :

از روز شنبه ۲۲ شهریور بهای نان در تهران تنزل یافته و در هر سه کیلو یک ریال تخفیف داده می‌شود از روز مزبور هر ۳ کیلو نان اعم از سنگک و تافتون دو ریال به‌فروش می‌رسد این تخفیف بهای نان تأثیری در بهای خریدگندم نداشته و بازار گندم مالکان و کشاورزان به‌همان ترتیب و بهای پیش از طرف دولت خریداری خواهد شد . ورود آرد نیز از طرف وزارت دارائی آزاد و به اطلاع عموم رسید که تا آبان ماه ۱۳۲۰ ورود آرد برای مصرف شخصی تهران آزاد و از هر نوع عوارضی معاف می‌باشد . به‌نسبت قند و شکر نیز از طرف وزارت دارائی آگهی زیر انتشار یافت :

به‌منظور رفاه اهالی تهران و برای اینکه قند و شکر به‌آسانی در دسترس مراجعه کنندگان گذارده شود . از روز یکشنبه ۲۳ شهریور به‌وسیله کامیونهای شرکت کالاهای انحصاری شکر در تمام شهر میان پیشه‌ورانی که دارای ترازو هستند تقسیم می‌شود که به سهولت در دسترس مراجعه کنندگان گذاشته شود . برای تسهیل فروش قند در نظر است ،

چند محل دیگر که به زودی به اطلاع عموم خواهد رسید علاوه بر محل موجود در دروازه قزوین و اختصاص نداشتن قیدوبند تا هیچگونه زحمتی در بین نباشد ، وزارت دارائی از لحاظ تأمین قند اهالی تصمیمات کافی اتخاذ کرده است .

۲۵ شهریور متن استعفا نامه اعلیحضرت قهید در مجلس توسط مرحوم فروغی خوانده شد و اعلیحضرت محمد رضاشاه پهلوی آریامهر به سلطنت انتخاب و اعلیحضرت قهید صبح روز ۲۵ شهریور به سوی اصفهان حرکت فرمودند .

در همین ایام شایعاتی راجع به جواهرات سلطنتی و یشتوانه اسکناس در شهر جریان داشت و مردم سروصداهایی راه انداخته بودند .

آقای گلشائیان در روز سه شنبه ۲۵ شهریور و آقای مؤیداحمدی نماینده مجلس و ناظر مجلس در هیئت اندوخته اسکناس توضیحاتی در این باره بعرض مجلس رساندند که خلاصه آن این است :

جواهرات سلطنتی بعد از مشروطیت در قفسه‌ها و صندوق‌هایی که مهیور به مهر وزیر دربار وقت - وزیر دارائی و رئیس بیوتات سلطنتی بود بموجب ثبت و سیاهه‌های مرتب در تالار موزه و صندوقخانه کاخ گلستان نگاهداری می شد - جواهرات مزبور يك قسمت آن جنبه تاریخی داشته و بمناسبت اهمیت تاریخی و منحصر بفرد بودن جزء اثاثیه سلطنتی محسوب و حفظ و نگاهداری آن برای کشور لازم است . يك قسمت آن که دارای جنبه مذکور نبود بموجب قانون مصوب ۵ آبان ۱۳۱۶ مقرر گردید به بانک ملی ایران انتقال داده شود که موقع مقتضی به تریبی که در ماده ۳ آن قانون پیش بینی گردیده فروخته شده و حاصل آن منحصراً بمصرف خرید شمش زر برسد - طبق ماده ۲ قانون مزبور مقرر گردیده که تفکیک جواهرات از نقطه نظر اهمیت تاریخی و منحصر بفرد بودن آن توسط کمیسیونی بعمل آید مرکب از رئیس دولت و دو نفر از وزراء و دو نفر از نمایندگان مجلس که برای این منظور انتخاب می شوند - کمیسیون تفکیک جواهرات در ۲۵ دیماه ۱۳۱۶ مرکب از آقایان جم نخست وزیر - بدر وزیر دارائی - علاء وزیر بازرگانی و مؤید احمدی و اعتبار نمایندگان مجلس جلسات خود را تشکیل و جواهرات را تفکیک آنچه قابل فروش تشخیص گردیده بموجب صورت مجلس و ثبت ریز آن در ۳۳ صندوق که به مهر اعضاء کمیسیون مهیور گردیده بانضمام ۲۲ عدد صندوقی که دارای روکش طلا بود در خزانه بانک ضبط و آنچه مربوط به اثاثیه سلطنتی بود در قفسه‌های تالار موزه و صندوقهای نسوز طبق سیاهه‌هایی ثبت و به مهر وزیر دربار و وزیر دارائی و رئیس بیوتات مهیور و تحویل رئیس بیوتات گردید .

فروش جواهرات که به بانک منتقل گردید بموجب ماده ۳ قانون آبان ۱۳۱۶

محتاج به تشریفات است که قانون پیش‌بینی کرده لکن چون با اوضاع جهان مناسب نبود چیزی از آن فروخته شود عین جواهرات بعنوان پشتوانه اسکناس درخزانه بانک نگاهداری شده تا هر وقت مقتضی شد به ترتیب مقرر در قانون ارزیابی و فروخته شده بهای آن صرف خرید شمش زر شود. این جواهرات در صندوقهای مهور به مهر اعزاء کمیسیون تفکیک مضبوط می‌باشد کلید خزانه مزبور در پاکتی که با مهر هیئت نظارت اندوخته اسکناس (دو نفر از نمایندگان مجلس - وزیردارائی - دادستان دیوان کشور - مدیر کل بانک ملی ایران خزانه‌دار کل - بازرس دولت در بانک ملی) مهور بوده و پاکت مزبور در صندوق مخصوص وزارت دارائی نگاهداری میشود.

آقای مؤید احمدی نماینده مجلس اضافه نمودند که چندی قبل کمیسیون مزبور با حضور ایشان و آقای اعتبار نماینده مجلس و آقایان جم نخست وزیر و علاء و بدر وزیر دارائی وقت تشکیل و در ظرف ۴۵ روز صندوقهای جواهرات باز و آنچه جنبه تاریخی و جنبه اثاثیه سلطنتی داشت از هم جدا و تحویل بیوتات سلطنتی برای موزه سلطنتی شده و آنچه جنبه تاریخی نداشته در ۳۲ صندوق به مهر هیئت نظارت بانک ملی در خزانه گذاشته شده است و توضیح دادند که جواهرات سلطنتی سابقاً پشتوانه اسکناس نبود برای آنکه در آن زمان میزان اسکناس منتشره در حدود یک میلیارد بود و صدی شصت طلا و نقره پشتوانه وجود داشت بمداً قانونی گذشت که یک مقدار اسکناس منتشر شود چون از این ۶۰ درصد میزان پشتوانه پائین می‌آمد و مخالف قانون تأسیس بانک بود مجلس رأی داد که جواهرات جزء پشتوانه اسکناس باشد از این جهت هیئت نظارت مجبور شد آن جواهرات را هم مهر کند.

نظر باینکه خوانندگان عزیز از میزان نشر اسکناس - جریان پشتوانه در دوره شاه فقید اطلاع کامل داشته باشند بد نیست که مختصری در اطراف آن بحث گردد.

در سال ۱۳۱۰ بانک ملی ایران مجاز به نشر اسکناس گردید. اول قانونی که نسبت به این موضوع از مجلس گذشت قانون مصوب ۲۲ اسفند ۱۳۱۰ می‌باشد و اجازه تهیه و رواج سیمصد و چهل میلیون ریال اسکناس به بانک ملی ایران داده شد - در ۲۰ شهریور ۱۳۱۳ مجلس تصویب نمود که بانک می‌تواند میزان اسکناس را به ۸۰۰ میلیون ریال بالغ نماید. قانون مصوب ۲۰ شهریور ۱۳۱۳ مقرر می‌دارد که معادل لااقل ۶۰ درصد کل اسکناسهای در گردش مسکوک و شمش زر و سیم بطور ذخیره را کد نگاهداشته شود - بموجب قانون مصوب ۱۷ آبان ۱۳۱۵ اجازه داده شد که بانک ملی تا میزان یک هزار و هفتاد و شش میلیون ریالی و یکصد و شصت و سه هزار و شصت و صد ریال اسکناس در گردش داشته باشد مشروط بر - اینکه معادل لااقل ۶۰٪ کل اسکناسهای در گردش است مسکوک و شمش زر و سیم بطور ذخیره نگاهدارد - بموجب قانون مصوب ۱۷ اسفند ۱۳۱۵ اجازه داده شد بانک ملی تا میزان یک هزار و پانصد میلیون ریال اسکناس رویه‌رفته در گردش داشته باشد. کسر پشتوانه را که اسکناسهای در گردش تا میزان ۶۰ درصد مادام که جواهرات تبدیل به شمش زر نشده از اعتبار جواهرات تأمین شود.

در ۲۸ اردیبهشت ۱۳۲۰ به بانك ملی اجازه داده شد تا دو هزار میلیون ریال اسکناس در گردش داشته باشد .

خود این قوانین و نشر تدریجی اسکناس ترقی و فعالیت اقتصادی کشور را در ۱۰ سال از ۲۲ اسفند ۱۳۱۰ تا خرداد ۱۳۲۰ نشان می دهد . در تمام شئون کشور راه سازی حفاظت ساختمانی - کارخانجات - کشاورزی فعالیت بی نظیری حکومت داشت . با درایت و کیاست رضاشاه کبیر و مراقبتی که شخصاً از امور می نمود می توان اذعان نمود تا زمانی که بود در ایران يك نوع اقتصاد سالم حکمفرما بود . دقیقاً مراقب بود که در دستگاههای مختلف کشور فعالیت حکومت داشته باشد . هر کس در هر مقامی بود باید بکار مشغول باشد و اجازه نمی داد به هیچ عنوان ایرانی ضیاع و عقار را در خارج تهیه کند ، هر کس سرمایه داشت در داخل کشور در راه کشاورزی یا صنعت به کار می انداخت ، استفاده های نامشروع در این سرزمین دیده نمیشد .

مشاغل مهم دولتی بدون جهت در خلاف اصول به کسی واگذار نمی شد . اغلب وزراء از بین مأمورین لایق همان وزارتخانه انتخاب می شدند . وزراء حق نداشتند معاونین متعدد و مدیران کل جورا جور برای خود انتخاب نمایند . گشادبازی و ولخرجی قدغن بود از حقوقهای گزاف و پادشاهی سنگین به کسی داده نمی شد .

داور و امیر خسروی وزرای دارائی را همین که خواستند قدری از حدود اعتدال خارج شوند مورد عتاب و خطاب قرار داد . بانکهای ملی و کشاورزی و رهنی در زمان او اجازه نداشتند به قلمهای درشت وام بدهند .

در امور ارزی مراقبت و دقت کافی داشت ، يك لیره از موجودی کشور بی ربط به کسی داده نمی شد .

خود به جزئیات امر رسیدگی می کرد و هر کس از دستوراتش سرپیچی می نمود شدیداً تنبیه و مجازات می نمود .

با رفتن رضاشاه یکمرتبه اوضاع و احوال وازگون شد - از هر نقطه سروصدا بلند شد - امنیت جای خود را به نا امنی و هرج و مرج داد - بازرگانان سودجو به فکر استفاده و بهره برداری افتادند - مالکین غله و حبوبات را احتکار و در انبارها انباشتند - جریان عادی زندگانی از مسیر خود منحرف گردید .

در ۳۰ شهریور ۱۳۲۰ مرحوم فروغی در دولت خود تغییراتی داد و آقای دکتر مشرف نفیسی را وزیر دارائی و آقای گلشائیان را وزیر بازرگانی و اقتصاد به مجلس معرفی نمود .
(ادامه دارد)